

Id:
Koppel
Heikel

En blick på broderi- och väfnadsornamentikens historia.

(Föredrag, hållet på finsk-ugriska sällskapets årsmöte d. 2 dec. 1888.)

Såsom af årsberättelsen framgick, har finsk-ugriska sällskapet åtagit sig bekostandet af mordvinska och tschere-missiska broderiers aftecknande. Med anledning deraf ber jag om att få fästa sällskapets ärade medlemmars uppmärksamhet på några omständigheter och förhållanden, som äro egnade att förklara betydelsen och syftmålet med denna åtgärd. Men då dessa omständigheter äro af icke ringa omfång, och särskildt emedan materialet ännu icke föreligger i sådant skick, att det kunde ordnas och underkastas vetenskaplig behandling, så är det icke möjligt, att denna sak i hela sitt omfång nu kunde behandlas. Såsom en förberedande inledning till en kommande specialgranskning och framställning af det då föreliggande ornamentmaterialet, tillåter jag mig därför att här lemna en kort framställning af *broderi- och väfnadsornamentikens historia*.

Först vill jag dock förutskicka en anmärkning, som angår broderitekniken. Man gör nemligen i detta hänseende skilnad emellan korsstygn- och plattsömsteknik, hvarvid mönstret i förra fallet bildas af små i kors sydda stygn, i senare af bredvid hvarandra ställda, platt liggande trådar. I konstnärligt afseende är korsstygnstekniken vida underlägsen plattsömnaden, hvilken senare lämpar sig äfven för framställning af figurer och landskap. Derföre användes den senare tekniken företrädesvis ock i broderiets blomstringtid i

slutet af medeltiden. Af de finska mönstren äro de karelska gjorda med korsstyg, då deremot mordviner, tschere-misser och andra ostfinska stammar använda nästan uteslutande plattsömnad.

De gamla egyptierna använde korsstyg, derföre stodo ock deras väfnadsbroderier på låg ståndpunkt. Assyrierna och babylonierna, som buro med figurer rikt smyckade kläder, använde deremot sannolikt plattsömnad med starka konturer. Redan i andra Moseboken (35:26) läsa vi äfven om konstsyende kvinnor. Ovidius låter Arachne genom Minerva förvandlas till en spinnslända, emedan hon i skickligt broderande öfverträffade gudinnan, och Penelope invirkade i sin svärfaders grafduk hela scener ur Iliaden. Mest berömd för sina broderier redan i urminnestider var dock Mindre Asien och der särskildt Phrygien, i hvilket senare land denna konstslöjd blomstrade ännu länge under romerska väldet. Romarena kallade också broderiet „phrygiskt arbete“. Icke torde heller de nyssnämnda och andra konstfärdiga hjeltinnor åtnöjt sig med korsstyg. Främst prisades Pergamos för sina med guldtrådar och ädelstenar insydda väfnader. Ovisst är dock, huruvida det med figurer prydda „peplos“, som vid panathenäerna helgades Pallas Athene, och persernas berömda, och de från Tyrus och Alexandria hemtade, figurprydda tygerna voro väfda eller broderade.

Från Byzans fick medeltidens broderi sina impulser. Då efter kristendomens upphöjande till statsreligion kyrkan började sträfva äfven efter yttre glans, skulle isynnerhet altaret och presten prydas. I detta syftemål anlades kejsrerliga fabriker, hvilka försågo den kristna världen med kostbara och praktfulla väfnader och broderier. Samma lystnad efter yttre glans förorsakade ock bl. a., att man började ornera de heliga böckerna. Kyrkan och de byzantinska mönstren gäfvosålunda nya väckelser till höjandet af broderiet i vesterlandet. Först var det benediktiner-klostren i Italien, som genom tillströmmande grekiska konstnärer blefvo verkliga broderianstalter; sedan följde äfven andra kloster exemplet. Sedan 11 årh. gäfvos broderierna ur de arabiska hofkonstanstal-

terna förnyade impulser åt det vesterländska broderiet. Härpå är bl. a. ett glänsande prof en tysk kröningsmantel fr. 12:te århundradet, hvilken mantel har utgått från en arabisk fabrik i Palermo. Såsom karakteriserande för dess teknik anföres bl. annat, att guldtrådar på densamma ligga bredvid hvarandra och äro öfversydda med andra trådar på tvären. En härmed förvandt teknik, i det nemligen på tyget liggande guldtrådar parvis sammansys med en röd silkestråd, är ock betecknande för de medeltida messhakar vi i många exemplar kunna se i vårt historiska museum. — Berömd är också den ungerska kröningsmantel, som förfärdigades af drottning Gisela år 1031, och finnes det med tusch på byssus målade mönstret dertill ännu i behåll i klostret Martinsburg vid Raab. Högsta grad af konstnärligt broderi skall dock den s. k. kejsardalmatikan i Rom visa, hvilken enligt en oriktig tradition tillskrifves påfven Leo III. — I England började man på tyg utsy verldsliga figurer, såsom t. ex. är fallet med den berömda brodyren i Bayeux, hvilken framställer den normandiska eröfringen af år 1066, och är utsydd af Wilhelm Eröfrarens gemål Mathilda. Denna brodyr är 211 fot lång, 19 tum hög och har 530 figurer i 72 grupper. — Uti drägterna utsyddes efterhand äfven vapenbilder, bokstäfver, allegoriska figurer etc. — Från 13:de årh. blef broderiet ett konstnärligt handverk, då det dittills varit företrädesvis ett klosterarbete. De första skrän med detta handverk uppstodo i Köln och Paris, och gäfvos dessas uppkomst naturligtvis anledning till konkurrens och strid med nunneklostren. Nu började äfven användningen af glasperlor såsom fyllnad — araberna använde blott äkta perlor —, men först efter broderiets förfall, d. ä. efter medeltiden, kom perlbroderiet till större användning. — Redan araberna infogade ibland en emaljplatta i brodyren; sedan 13:de årh. användes detta orneringssätt isynnerhet i England och kallades derföre: opus anglicanum. I Italien gaf broderiet tidigt rum för det der uppblomstrande sidenväfveriet — då broderiet deremot utvecklade sig högst i Köln, Prag och inom den burgundiska skolan vid sidan af måleriet. Här slog

den s. k. typologiska symboliken, som framställde bibliska personer och scener under symboliska bilder, de djupaste och varaktigaste rötterna. Från 15:de årh. voro de „burgundiska klädnaderna“ de berömdaste i Wien. Ornamenten till dessa tecknades sannolikt af van Eycks lärjungar, och ville man genom de på dem utförda „nålmålerierna“ ersätta det verkliga måleriet; man omramade med sådana klädnader, väggbilder ja t. o. m. altarskåp. Men detta var att skjuta öfver målet och måste derföre misslyckas, ty broderiet är allt för mycket beroende af det mjuka stoffet för att kunna antaga tafvelform. Lika så litet kan broderiet efterhärma plastiken, ty stoffet blir styft och dess naturliga veck försvinna och ornamentet får en trådartad relief. Sålunda nådde medeltidens konstbroderi sin kulmination. Det flandriska figur- eller s. k. gobelinväfveriets utveckling bragte slutligen broderiet h. o. h. på förfall, ett förfall, som fortfarit ända intill våra dagar.

Väl egde vesterlandet ett inhemskt broderi, innan medeltidens konstbroderi derstädes gjorde sig gällande. Men genom det nya, skildrade kulturinflytandet blef detsamma allt mera undanträngdt och försvann slutligen så, att man i våra dagar, då man öfverallt i Europa börjat samla äfven gamla, fortärfda folkeliga broderi- och väfnadsornament, knappt kunnat upptäcka i vestra och mellersta Europa några anmärkningsvärdare spår af sådana. Nästan blott på tyrolerbondens bälten, bland befolkningen i Schwarzwald och Siebenbürgen har man trots sig kunna uppspåra yttringar af en traditionellt fortbestående tysk broderiornamentik. Till broderiets förfall i början af det 16:de århundrade bidrog ock spetsfabrikationens konkurrerande uppträdande. Under förfallets tid dog väl broderikonsten icke h. o. h. ut, den fortlefde väl äfven i Tyskland, men som en tynande kvarleva från en svunnen blomstringstid. Om något intresse för broderiornament vittna nemligen ju de mönsterböcker, som under Siebmachers namn äro kända, och hvilka utgäfvos åren 1597, 1601 och 1604. Något annat i mönsterväg har man i Tyskland ända tills de senaste decennierna icke mäktat åstad-

komma. De Siebmacherska ornamenten återgäfvos synbarligen med några grundfärger, såsom rödt och blått, och påminna äfven i annat om de senare upptäckta slaviska mönstren. Men sedan medlet af förra århundradet användes nästan blott s. k. „Weisstickereri“. Och är det det nyvaknade intresset för gamla broderiornament, som gjort, att Siebmachers mönsterböcker utkommo i ny upplaga i Wien 1866 och i Berlin 1874, sedan deras innehåll dessförinnan till bästa delen blifvit publicerad i „Die Modewelt.“

Man måste förstå den höga ståndpunkten af medeltidens konstbroderi för att fatta förfallets betydelse och det „tröstlösa“ tillstånd, (såsom Falke uttrycker sig i sitt arbete „Geschichtlicher Gang der Stickerei“), i hvilket diletantbroderiet ännu i våra dagar befinner sig. Vårt sekels broderi- såväl som väfnadsornamentik hade hejdlöst kastat sig i armarna på den stillösa naturalismen, och det lika smaklösa parisermodet, intill dess man i medlet af detta sekel började få ögonen upp äfven i detta hänseende. Tack vare de större verdensexpositionerna, af hvilka den första i London 1851, började man småningom finna och inse, hvilken smak- och stillöshet rådde i hela den moderna konstindustrin. Jemförelsen på expositionerna lärde snart, att de moderna kulturfolken stodo nästan lägst på smakens gradskala, då deremot inder, perser, chineser, japaneser och andra endast halfciviliserade nationer, ja t. o. m. barbariska folk, som stått h. o. h. eller så godt som h. o. h. utom kretsen af det konsthistoriska inflytandet, hade att uppvisa i afs. å smak och stil utmärkta och mönstergiltiga arbeten. Häraf bemödandena på alla håll till smak- och stilfulla produktioner och den deraf uppkallade moderna renässancen på konstindustrins område. Asien och medeltiden kommo åter till heders, man började studera ornamentiken hos de gamla kulturfolken och under de förgångna kulturepokerna samt samla lemningar öfverallt på hemslöjdens och konstindustrins område. Våra dagars sträfvande efter stilfullhet i broderi- och väfnadsornamentiken kan derföre ej fattas såsom en enstaka och isolerad företeelse, utan är det en yttring af den nyvaknade tidsandan under de aldri sista

decennierna. „Det 19:de årh.“, säger Wessely i sitt arbete „Das Ornament und die Kunstindustrie in ihrer geschichtlichen Entwicklung auf dem Gebiete des Kunstdruckes“, utmärker sig jemte ett flitigt arbete på alla områden af vetenskap och konst äfven derigenom, att det öfverallt förfar systematiskt. Hvad århundraden af menskelig flit hopbragt, sträfvar man att bringa i system för att underlätta öfversigten vid användningen af det mångfaldiga. — — — Genom ett systematiskt arbete stegras ock ifvern att samla, hvilket just visar sig i vår tid: man vill bevara det af fädren ärfda goda, ordna detsamma och derigenom sprida kunskap om forntidens kulturståndpunkt i vida kretsar o. s. v.“ Såsom ett första resultat på detta systematiserande sträfvande på ornamentikens område, ber jag om att för sällskapet få framlägga Owen Jones banbrytande och epokgörande arbete „Grammatik der Ornamente“, hvars engelska originalupplaga utkom redan 1856. Författarn säger, att han med utgifvandet af dessa stilfulla ornament vågat hoppas på att sätta en dam för vår tids olyckliga tendens att blott med fästadt afseende på modets kraf efterbilda olika tiders former och mönster utan afseende på de omständigheter, under hvilka ett ornament verkligen är skönt. — Senare har utkommit Racinets ännu praktfullare och på mönster rikare arbete: *L'ornement polychrome* (med 2,000 ornament).

Den egentliga grundläggarn af den nya riktningen på väfveri- och broderiornamentikens område i Tyskland och Europa är dock Fr. Fischbach, f. n. direktor för konstindustri-skolan i St. Gallen. Hans verksamhet i denna riktning är rent af reformatorisk. Kännedomen om denna verksamhet är ock oafvisligen nödvändig för helst en allmän uppfattning om den pågående rörelsen på det i fråga varande området af hemslöjd och konstindustri i Europa.

Den verksamhet, som Fischbach med så glänsande resultat fullföljt, påbörjades i Tyskland allra först af Dr. Fr. Bock, som i början af 60-talet föranstaltade en utställning af kyrkparamenter, hvilka han låtit väfva och brodera efter medeltida mönster; men då skrattade man i Berlin åt dessa

katolska specialiteter från medeltiden. Denna utställning väkte emellertid hos Fischbach insigt om den herrskande naturalismens och modets ofullkomlighet. I galleriet för gammaltyska och förrafaeliska bilder upptäckte Fischbach på gamla tyger mönster, hvilka han började kopiera, och så uppstod i början af 60-talet hans första ornamentsamling, som vann Cornelius' bifall. Samlandet fortfor och befordrades detsamma af Lohde och Bötticher. Med besparade medel for F. sedan till Halberstadt, hvarest man hade upptäckt gamla klädnader uti ett förut igenmuradt torngemak. I Köln blef F. personligen bekant med ofvannämnda Bock, som troligen redan utgifvit någon del af sitt epokgörande arbete öfver „Liturgische Gewänder“. (3:dje delen i Bonn 1871). Genom Bocks propaganda hade en väfvere Giani i Wien äfven börjat göra affärer med utförande af kyrkliga väfnader och dräkter efter medeltida mönster. Och föllo dessa nyheter så i smaken hos det högre kleresiet, att tyska biskopar genom cirkulär anbefalde presterskapet dessa bättre kyrkliga kläders användande. Likaså fingo de gamla mönstren användning i tapetindustrin, i tillverkning af mattor, spetsar genom förmedling af särskilda förläggare i Köln och Wien. På grund af denna framgång vågade Fischbach 1865 grundlägga en egen atelier, som arbetade på grundvalen af gamla textilmönster och motarbetade den parisiska moderiktningen. Ett stort framsteg betecknade sedan grundläggandet af „Kunstgewerbe-Museum“ i Wien, som gynnade det nya sträfvandet. Här tillströmmade F. nytt material, så att han kunde utgifva sin första publikation „Stilistische Flachornament“ i 3 häften. Vid denna tid först började, enl. Fischbach, äfven arkitekterna att använda stilmönster. Sedan inträffade den viktiga Pariserexpositionen 1867, dit F. sändes af österrikiska regeringen med uppdrag att afemna berättelse om den textila konsten på utställningen. Hans publicerade ornamenthäften vunno här ock särskilda konstkännares fr. Berlin bifall, och spådde man framtid åt dem och den textila verksamheten. Pariser-juryn var emellertid af annan åsigt. De af Giani och F:s förläggare exponerade stilmönstren förklarades af densamma för

„une bêtise“. En och annan anade dock, att denna kortsynt-
het skulle blifva ödesdiger för det parisiska modet. Frank-
tyska kriget jemte andra orsaker hindrade utgifvandet af en
då redan planerad större publikation, som utkom i Frankfurt
a. M. fullständigt först 1883, och föreligger detta arbete här.
Materialet till detta arbete är samladt från museerna i Berlin,
Dresden, Nürnberg, München, Stuttgrat, privatsamlingar af
Schnütgen, Bock m. fl., Tysklands gamla kyrkor, berömda
målares atelierer etc.; och utgör det publicerade (160 folio
plancher, enhvar planch med flere mönster) blott fjerdedelen
af det samlade materialet. Tyska ministeriet bestälde af ar-
betet genast 75 exx., Österrike 17 o. s. v., och särskilda för-
lagsbokhandlare spredo detsamma i Frankrike, England o. s. v.
Konkurrensen uteblef ej heller; i Frankrike utkom ett mot-
svarande arbete af Dupont-Auberville. — År 1878 utstälde
Fischbachska fabrikanter åter i Paris siden- och sammetväf-
nader med gamla mönster — och nu ansågos dessa förmer
än de sedan gammalt beryktade sidenfabrikationerna från
Lyon. Här af blef ock följden, att tyska firmor exporterade
numera väfnader till Paris. Tapetindustrin följde spåren,
och har Fischbachs atelier åren 1862—1883 levererat omkr.
2,000 tapetmönster — således äfven här för Tyskland
export i st. f. import. — För broderi- och spetsindustrin
utkom 1869 „Album für Stickerei“, deri ätven Siebmacherska
mönster återgäfvos i flere färger.

Men icke ens härmed var F:s verksamhet för väfnads-
och broderiornamentiken och industrin slutad. På expositionen
i Paris 1867 sammanträffade han nemligen med Felix Lay,
en köpman fr. Agram, som hade utställt sydslaviska väfnader
och broderier, hvilka, såsom F. gjorde Lay uppmärksam på,
visade traditionelt fortplantade, urgamla motiv för broderi
och väfnad. År 1871 utkom sedan Lay's stora arbete:
Südslavische Ornamente, hvartill Fischbach hade lemnat teck-
ningarna.

Under 70- och 80-talen ha sedan en mängd mindre om-
fattande, men värdefulla arbeten i broderi- och textilorna-
mentik sett dagen. Må bland dessa här nämnas blott: Les-

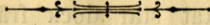
sings „Altpersische Teppiche“ och „Muster altdeutscher Leinen-
stickerei“, Lipperheides „Ornamente der altdeutschen und
italienischen Leinenstickerei“, Pulszkys och Fischbachs „Orna-
mente der Hausindustrie Ungarns“ Budapest 1879, i hvilket
sistnämnda äfven ingå ostjakiska plattsömsbroderier, hemtade
till Pest af Reguly, samt dessutom särskilda större och min-
dre publikationer af mähriska, rutheniska, malorossiska samt
andra ryska och centralasiatiska ornament, bl. hvilka främst
bör nämnas Stasows och Simakows arbeten. Äfven andra veten-
skapliga afhandlingar och arbeten om dessa och andra ny-
funna ornament ha utkommit i Tyskland, Frankrike, England
och de Skandinaviska länderna.

Ett viktigt resultat står dock främst fast af allt det
sagda: uti den uppsjö af textilornament, som de sista åren
sett dagen, är det främst de slaviska folken i Europa, som
kunnat bjuda den bildade verlden traditionelt fortärfda mön-
ster, af den nyvaknade smakriktningen upptagna med för-
undran och beundran. I Berlin var jag för några veckor
sedan i tillfälle att se alla dessa här relaterade, nya presta-
tionen på ornamentikens område, och är det min öfvertygelse,
att de finska mönstren såväl till ornamentets komposition
som färgrikedom och omvexling stå betydligt öfver alla sla-
viska mönster, ja, jag vill upprepa det, den förnämsta auk-
toriteten på denna ornamentiks område i Ryssland, excellen-
sen Stasow, framhåller och visar uttryckligt, att man i Ryss-
land erhållit sina vackraste geometriska mönster från finska
stammar. På sommarens exposition i Köpenhamn var det
särskildt de efter mordvinska och tscheremissiska mönster
utförda arbetena, som tilldrogo sig största uppmärksamheten.
I Berlin uppvisade jag sedan omkring 400 sådana mönster,
hvilka jag medförde fr. utställningen i K., för föreståndarna
för Kunstgewerbe-skolan derstädes, och gaf man dem det
vitsord, att man ännu aldrig sett en så rik och enhetlig sam-
ling af vackra och stilfulla broderimönster.

Vi känna nu medeltidens konstbroderi; det gifver dessa
folkliga mönster den rätta ramen och den behöfliga reliefen.
Vi känna ock situationen och tidsandan i detta hänseende i

Europa; det vestra och mellersta Europas folk söka till följd af denna tidsandas kraf efter genuint folkliga väfnads- och broderiornament; det man behöfver och sträfvar efter, har man funnit i medeltiden, i Asien, hos slaver och, må vi hoppas, skall man finna i rikligt mått snart äfven hos finska stammar.

A. O. Heikel.

J. Wirtzmann's.
1. 2. 1889